

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2023.27.6>
УДК 82=030.111=163.4

Рад примљен: 25. 8. 2023.

Рад прихваћен: 20. 9. 2023.

Оригиналан научни рад

ЈЕДНА ЗАБОРАВЉЕНА КАРИКА У ПОЛЕМИКАМА ОКО КОСТИЋЕВИХ ПРЕВОДА: АНТУН КРЕСПИ – ДУБРОВАЧКИ ПРЕВОДИЛАЦ ШЕКСПИРА И КРИТИЧАР ЛАЗЕ КОСТИЋА

У раду се разматрају преводи Шекспира које је Антун Креспипр објављивао у часопису „Срђ” и њихов пријем код савременика. Будући да је Лаза Костић био упознат са Креспипровим радом, те да је Креспипр веровао да је Костић аутор једне критике његових превода, указује се на разлике у њиховим погледима на превођење. Представљене су и поударности између замерки које је Богдан Поповић 1907. упутио на рачун Костићевих превода са онима које је 1906. изнео Креспипр. Рад Антуна Креспипра на овом пољу сагледава се у ширем контексту, како би се указало на значај „Срђа” за српску културу.

Часопис „Срђ” покренут је 1902. године, залагањем, између осталих, и Павла Поповића. Иако је излазило до 1908. године, ово гласило оставило је неизбрисив траг како у науци тако и на ширем културолошком плану, јер је чинило мост између матице и Дубровника као важног али територијално одвојеног дела српског културног простора. У њему су објављивана прва издања текстова старих дубровачких писаца¹, прикази дела српских књижевника, оцене позоришних представа које су се играле на територији Србије, као и књижевна дела и преводачки огледи домаћих писаца².

¹ П. Станојевић, *Домаћа књижевна баштина у часопису „Срђ”*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, 1991, XXXIX/2, 382.

² С. Војиновић, *Библиографија дубровачког часописа „Срђ”*, Зборник о Србима у Хрватској. Књ. 6, Београд, 480.

Међу значајним књижевницима који су објављивали у „Срђу” и пратили његове садржаје био је и Лаза Костић. Његов превод једне Хамлетове реплике објављен је у рубрици „Мудре изреке”, 1904. године³, а како се види из преписке са Светиславом Стефановићем, песник је читао и критички промишљао преводе Шекспира које су објављивали други дописници листа⁴. Будући да је Костић значајан не само због ауторског опуса него и због преводилачког рада, који свој историјски значај црпи и из полемика које је подстакао⁵, ова околност наговештава да је „Срђ” био део интензивног културног дијалога о Шекспиру и превођењу његових дела, који је вођен почетком XX века.

На домете утицаја које су Костићеви преводи и полемика око њих имали на српску културу, указао је Светозар Петровић у раду *Шекспир и др Лаза Костић*⁶. Како би на основу анализе појединачног случаја дошао до закључака који се тичу културне динамике⁷ узео је у обзир најшири дијапазон литературе. Стога разматрајући Костићево место у традицији превођења Шекспира на јужнословенске језике, Светозар Петровић није занемарио ни Дубровник: о томе сведочи чињеница да му није промакао

³ Л. Костић, *Александар умре, александра сахране...*, Срђ, 1904, III/3, 105.

⁴ С. Стефановић, *Из писама Лазе Костића (1903.–1906.) II*, Летопис Матице српске, 1931, год. 105, књ. 330, св. 1/2 (окт./нов.), 84–85.

⁵ Најзначајнија јесте она коју је Костић повео са Богданом Поповићем око превода *Хамлета*. Како се на Костића ослањао Сима Пандуровић у преводу због којег га је Светислав Стефановић тужио за плагијат (в. С. Петровић, *Шекспир и др Лаза Костић*, у: *Исти, Лаза Костић* (прир. Р. Гикић Петровић, Нови Сад, 2010, 168), узимамо да је сенка Костићевог преводилачког рада уплетена и у полемику која се водила том приликом, коју су будно пратили припадници интелектуалних кругова попут Љубомира Мицића и Мирослава Крлеже (в. *Исто*, 150). Поповићева негативна рецепција утицала је на даље судове у којима се Костићевом превођењу приписивала само делимична вредност (Веселин Костић; в. *Исто*, 51.) и површност (Исидора Секулић, Владета Поповић, Душан Пухало, Марта Фрајнд и др – в. *Исто*: 46; 56–57.).

⁶ Текст је изашао у шест наставака у „Летопису Матице српске” (в. С. Петровић, *Шекспир и др Лаза Костић*, ЛМС, 1986, год. 162, књ. 437, св. 1, 46–59; св. 2, 207–220; св. 3, 372–381; св. 5, 698–710; књ. 438, св. 3, 293–317; св. 4, 475–496.). Све наводе у овом раду доносимо према издању које је приредила Радмила Гикић Петровић.

⁷ Указујући на одраз Костићевих преводилачких решења у познијим препевима Шекспирових драма (С. Петровић, *Шекспир и др Лаза Костић*, у: *Нав. д.*, 142; 149; 166, 168; 171. и др.) Петровић је потцртао не само његов утицај на превођење „реалија, предмета и бића Шекспирова свијета” (*Исто*, 105), већ и на одјек који је лексика његових превода имала у књижевном језику (*Исто*, 102–140). Проучавалац је, осим тога, систематично показао како су полемике око Костићевих превода – што оне вођене са самим Костићем или за његовога живота, што оне позније – заузеле важно место у формирању колективне представе о једном од најзначајнијих романтичара (в. *Исто*, 72), а самим тим и у целокупној култури (*Исто*, 45–66; 72–74, и др.).

превод *Краља Лира* из пера Дубровчанина Паскоја Антуна Казалија,⁸ који је, иако непознат Лази Костићу, проучаваоцу био драгоцен у компаративној анализи.⁹ Међутим, Светозару Петровићу су промакли прилози превођењу Шекспира и полемици о том питању, које је у првој деценији XX века на страницама часописа „Срђ” дао Антун Креспи.¹⁰

За разумевање фактора који су играли улогу у обликовању превода Лазе Костића и каснијој полемици са Богданом Поповићем значајна су два Креспијева прилога објављена у „Срђу”: превод одломка из *Ромеа и Јулије* који се појавио 1904. године (пре објављивања финалне редакције Костићевог препева трагедије 1907.), као и оглед *O prevodiosima uopće a Šekspirovijem narpose*, из 1906, у којем Креспи антиципира замерке које ће на рачун *Хамлета* и укупне Костићеве преводилачке делатности, наредне године изнети Богдан Поповић. Како је Петровић држао да је Поповићева негативна рецепција *Хамлета* трајно утицала на негативно светло у којем се Костић посматра у нашој култури – и то не само као преводилац већ и као песник – овај се Креспијев текст мора имати у виду, нарочито с обзиром на околност да је објављен пре Поповићеве критике. Осим тога, с обзиром на улогу коју је Павле Поповић одиграо у покретању „Срђа”, извесно је да је са овом публикацијом био упознат и његов брат Богдан. Тако није искључена могућност да је Креспи, ако и није инспирисао промене у завршном облику Костићевог препева *Ромеа и Јулије* (1907), у понечему подстакао Богдана Поповића на критику Костићевог дела, и тиме се уписао у низ учесника у полемици која је оставила неизбрисив траг у српској култури.

Пионирски превод Шекспира са оригинала на српски језик представља одломак из *Ромеа и Јулије* који је Лаза Костић објавио у „Летопису Матице српске”¹¹. Он је дело касније превео у целости за потребе извођења у Српском народном позоришту у Новом Саду.¹² Стихован у Костићевој

⁸ Исто, 132.

⁹ Паскоје Антун Казали (1815–1894) превео је, осим *Краља Лира*, и Шекспировог *Јулија Цезара* (V. Janković, P. A. Kazali kao književnik i prevodilac Šekspirova Kralja Lira, Beograd, 1968).

¹⁰ Одломке из Шекспирових дела Креспи је објављивао под насловом *Ustrišci iz Shakespeare-a*. Са енглеског језика превео је (а у појединим случајевима и критички коментарисао уз помоћ страних издања) делове *Јулија Цезара* (Srđ, 1904, III/10, 433–445.), *Ричарда III* (III/11, 481–485.), *Макбета* (III/12, 530–545.), *Краља Цона* (1904, III/13, 589–596.), *Ромеа и Јулије* (III /15, 680–684.) и *Отела* (III/16-17, 789–807.), песме XII и XIII из збирке *Заљубљени поклоник*, које неки и данас приписују Шекспиру (1905, IV/1-2, 14–15.), као и 60. (IV/3-4, 89.), 71. и 123. сонет (IV/5-6, 181.).

¹¹ Л. Костић, *Одломак из Шекспировог 'Ромеа и Јулије'*, Србски летопис, 1859, год. XXXIII, књ. 99, св. 1, 85–93.

¹² У међувремену је још један одломак објављен у „Даница”. (В. Л. Костић, *Из Шекспировог 'Ромеа и Јулије.'* [III, 5], Даница, 1860, I/8, 485–486).

варијанти јампског десетерца,¹³ целовити превод најпре је објављен у 17 наставака у „Позоришту”¹⁴, са интервенцијама Антонија Хаџића, а затим, исте године и као засебно издање¹⁵, наишавши на солидан пријем код критике. До појављивања финалне редакције *Ромеа и Јулије*¹⁶ аутор је сачинио преводе *Ричарда III*, *Хамлета* и *Краља Лира*.

Лаза Костић и Антун Креспи, осим *Ромеа и Јулије*, нису преводили иста дела, те је ова трагедија од највећег значаја за сагледавање односа двају аутора. Међутим, у самим преводима нема стилских ни метричких сличности које би указивале на то да је Костићева редакција *Ромеа и Јулије* из 1876. утицала на Креспија, нити се пак сличности уочавају када се Креспијев превод сцене расанка главних актера¹⁷ упореди са финалним обликом који је добила у Костићевој верзији превода из 1907.¹⁸ Због тога је од самих превода трагедије значајније оно што су двојица преводилаца писала о њој, јер се дијалог о превођењу који су водили поводом овога дела крије управо у аналитичким текстовима.

Пре објављивања одломка из *Ромеа и Јулије*, Антун Креспи је у кратком предговору првом у серији „устрижака”, саопштио да се за публикавање одлучио подстакнут замеркама „ñek[og] cijenen[og] i poznat[og] kñiževnik[a]”¹⁹ који је имао прилике да их види у рукопису. Циљ објављивања стога је био да се покаже „da li je jezik, kojijem piš[e], čist narodni jezik, ili pun dubrovačkijeh lokalizama”²⁰, како му је приговорено – одн. да се покаже да различити говори источнохерцеговачког дијалекта могу бити

¹³ Јампски ритам Костићевих дела почива на особитој интерпретацији јамба, будући да је Лаза Костић као наглашене слоге посматрао и оне који имају поста акценатске дужине (Л. Костић, *Око Ромеа и Јулије. Историја једног превода* (II), ЛМС, 1907, год. 244, бр. 4, 105).

¹⁴ В. Шекспир, Ромео и Јулија. Трагедија у 5 чинова, написао В. Шекспир, с енглеског превео др Л. Костић, за српску позорницу удесио А. Хаџић, Позориште, Нови Сад, 1875, IV/39, 153; IV/40, 157; IV/41, 161–162; IV/42, 165; 1876, V/1, 1–2; V/2, 5–6; V/3, 9–10; V/4, 13–14; V/5, 17–18; V/6, 21–22; V/7, 25–26; V/8, 29–30; V/9, 33–34; V/10, 37–38; V/11, 41–42; V/12, 45–46; V/13, 49–50.

¹⁵ В. Шекспир, *Ромео и Јулија. Трагедија у пет чинова, написао В. Шекспир. С енглеског превео др Л. Костић, за српску позорницу удесио А. Хаџић*, Нови Сад, 1876.

¹⁶ В. Шекспир, *Ромео и Јулија: трагедија Виљема Шекспира: с енглеског превео Лазар Костић*, Нови Сад, 1907.

¹⁷ В. А. Креспи, *Uštirci iz Šekspira 5: Iz Romea i Julije*, Srđ, 1904, III /15, 680–684. Реч је о 5. сцени III чина. Код Костића је овај приказ у преводу из 1876. означен као IV, 1.

¹⁸ Поред тога, ни подударење у избору одломка из трагедије који је Костић начинио 1860, и који је Хаџић, уз део наредне појаве објавио 1876. у „Позоришту”, са одломком који је Креспи одабрао, нема дубљег значаја, будући да је Креспијев избор начињен само стога што је „ta Pojava za prevodioca 'tvrd orah', i ništa drugo” (А. Креспи, исто, 680).

¹⁹ А. Креспи, *Uštirci iz Šekspira 1: Julije Ćesar*, Srđ, 1904, III/10, 433.

²⁰ Исто, 434.

равноправно средство књижевног изражавања – као и да се публици препусти да суди „da li – iza onoliko Šekspirovijen prijevoda – ima u našem jeziku mjesta i za moj [Креспијев]”²¹. Креспи је том приликом обзнанио још и то да „[u] naše prijevode nij[e] htio ni zaviriti”²², иако је консултовао немачки (Шлегел–Тиков) и италијански (Русконијев)²³. Управо је на њима засновао критички апарат уз одломак из *Ромеа и Јулије*, те касније, у кратком предговору томе „устрижку”, није излагао приређивачка начела. Поред тога, дело није ни посебно објашњавао, за разлику од претходних, јер је проценио „da je izlišno analizovat i ovaj dramati s jestetičke i jetičke strane”, одн. да би „[n]apisati *resumé* 'Romeja i Julije' bila [...] uvrijeda za koju mu drago čitalačku publiku”, будући да је „čitalac toliko puta o njemu čuo govoriti [...] da je o њему, za cijelo, već stučio sebi pojam”²⁴. Лази Костићу је, судећи по преписци са Светиславом Стефановићем, био познат Креспијев превод *Ромеа и Јулије*, али не и његово опредељење да занемари домаће претходнике, те је у писму од 3. (16.) септембра 1904, изразио чуђење над овом чињеницом:

Збиља, видесте ли у 'Срђу' онај одломак из *Ром. и Јул.* у преводу Крестија [*sic!*]? Штета што се тај Крести усићно те се ухватио за трохејски осмерац [*sic!*] и држи га се као пијан плота. *Ја не знам да ли он зна да већ има један српски превод Ром. и Јул., осим хрватског од Шеное. Какви су да су, ко се лађа иза њих тога посла, а пише неки увод и неке опаске, ваља бар да их спомене. Ако вас не мрзи, могли бисте у том смислу написати белешку и послати је уреднику Срђа.*²⁵

Стефановић није написао осврт за који га је Костић замолио, будући да се у новембарском броју мостарског „Пријегледа” појавила анонимна критика Креспијевих превода, а како је у њој пажња посвећена управо опредељењу за трохејски метар²⁶, Костић, који је у то време дорађивао своју редакцију *Ромеа и Јулије*²⁷, није имао потребе да се на њега сам осврће.

Међутим, чињеница да је Лаза Костић недуго после указивања Стефановићу на Креспијев превод *Ромеа и Јулије*, са њиме почео интензивно

²¹ Исто.

²² Исто, 433.

²³ За ову одлуку аутор није навео разлоге, но није пропустио да се ограда: „Имао сам за то добријих разлога, али их не ćу набрајати, јер је работа škakljiva.” (Исто).

²⁴ А. Креспи, *Uštirici iz Šekspira 5: Iz Romea i Julije*, Srđ, Dubrovnik, 1904, III /15, 680.

²⁵ С. Стефановић, *Из писама Лазе Костића (1903.–1906.) II*, ЛМС, 1931, год. 105, књ. 330, св. 1/2 (окт./нов. 1931), 84–85. Сви курзиви унутар цитата у овоме раду (изузев оних којима су исписани латнски изрази) – Ј. П.

²⁶ Н., О „Устрицима из Шекспира“ од г. Крестија, Пријеглед: прилог „Мале библиотеке“, Мостар, 1904, III/20-21, 312–316.

²⁷ В. писмо Стефановићу од 10. јула 1904. (С. Стефановић, *Нав. рад*, 84).

да размењује идеје за „предговор о врлинама и слабостима те трагедије”²⁸, може се довести у везу са Креспијевим кратким предговором овоме „устрижку”. Костића је, наиме, као аутора који је иза себе већ имао један објављен есеј управо онаквог садржаја какав је Креспи сматрао излишним (*Ромео и Јулија. Једна понуда на одомаћивање Шекспира у српскоме народу*, 1866), вероватно коснула Креспијева опаска о непотребности разјашњења радње и приближавања дела домаћој публици. У том смислу, есеј *Око „Ромео и Јулије”*, који је имао карактер онога што се у Костићево време сматрало аналитичком естетичком расправом, вероватно је делимично подстакнут Креспијевим предговором.²⁹

Критика из „Пријегледа” задовољила је Костићеву потребу за јавним освртом на преводе из „Срђа”, али је подстакла Креспија да напише есеј *О prevodiocima uopće a Šekspirovijem narose*, а на основу одређених назнака делује да је сумњао да је Костић потписник текста, иако се не може са сигурношћу тврдити да му је идентитет стварног аутора био непознат.

Наиме, у белешци *О „Устришцима из Шекспира“ од г. Креспија* непотписани састављач осврће се на Креспијеве преводилачке постулате, те директно одговара на реторска питања којима је овај указао на циљеве објављивања „устрижака”: је ли Креспијев превод излишан, и је ли његов језик чист народни.³⁰

Оценивши Креспијев превод као ваљан и рађен „озбиљно и са разумевањем”, критичар му је ипак замерио што није навео разлоге прибегавања трохејском метру и што није преводио у јампском десетерцу, како су то „учинили други преводиоци Шекспира”³¹ (а пре свих Лаза Костић), држећи да „[т]о тим пре морамо чинити што је јампски стих у велике освојио у српској поезији и преводној и оргиналној [*sic!*]³².

Коментаришући језик Креспијевог превода, критичар је био знатно оштрији, те је закључио да он „кипти дубровачким локализмима”³³. Издвојивши поједине лексеме којих „нема у Вука”³⁴, устврдио је да је у њихово значење проникао само „зато што из Шекспира и Стевановићева

²⁸ Костић је намеру да напише овакав текст изразио непосредно пре завршетка нове редакције сопственог превода, у писму од 3. (16.) октобра 1905. (*Исто*, 94).

²⁹ Само су друга два дела есеја (Л. Костић, *Око „Ромео и Јулије”*. *Историја једног превода (III)*”, ЛМС, 1908, Год. 84, св. 249, бр. 3, 32–64. и *Исти*, *Око „Ромео и Јулије”*. *Историја једног превода (IV)*”, ЛМС, 1909, Год. 85, св. 253, бр. 1, 45–69.) имала овај карактер. Први и други део су, у међувремену, искоришћени како би Костић одговорио на критике Богдана Поповића које су се појавиле 1907.

³⁰ *Н.*, *Нав. рад*, 312

³¹ *Исто*, 313.

³² *Н.*, *Нав. рад*, 314.

³³ *Исто*, 315.

³⁴ *Исто*, 314–315.

превода зн[а] смисао дотичним местима³⁵. Премда самеравање рафинмана народног језика неког писца сходно лексичкој саображености Вуковом речнику, код представника „омладинског доба” српског романтизма није било ретко, Костић је у овоме био особито доктринаран³⁶. Стога и замерке анонимног критичара да одређене речи које Креспи користи немају оно значење које им је приписано у Вуковом речнику, такође улазе у ред опаски које су костичевске по духу.

Осврт анонимног критичара на оба Креспијева питања написан је, дакле, у сагласју са Костићевим уверењима о версификацији и језику, са становишта прихватања његових преводачких постулата као мерила за оцену свих других превода. Стога није изненађујуће што је Креспи одговор дат у тексту *O prevodiocima uopće a Šekspirovijem napose*, упутио на рачун „наших јамбичних пјесника”³⁷ – уверен, чини се, да је аутор осврта био баш Костић. На полемички аспект текста упућују и појединости попут опаске да се „одавна” бави превођењем Шекспира³⁸ или навода да је разумљиво и потребно да велики класици добију већи број превода на исти језик³⁹. Оне представљају покушај да „избори простор” за своје преводе, те да они добију на тежини кроз инсинуацију да Костићева прегнућа иако пионирска, нису много старија од његових сопствених, одн. да немају апсолутну вредност и не представљају крајњи домет у превођењу Шекспира.

Креспијева преводачка поетика, чије је изношење, судећи по наслову есеја *O prevodiocima uopće a Šekspirovijem napose*, било главни циљ текста, разилази се са Костићевом у кључним аспектима. Стога и на оним местима где није обликован као индиректан одговор на критику из „Пријегледа”, већ као излагање сопствених ставова, Креспијев есеј одише критичком настројеношћу према Костићу. У њему се, наиме, тврди да је трохејски десетерац примеренији драмском изразу⁴⁰ од јампског, на којем је Костић толико инсистирао, и који Креспи негативно вреднује због неприлагођености прозодијском систему српског језика⁴¹. Осим тога, Креспи наводи да је задатак књижевника да читаоцима пружи модел

³⁵ Исто.

³⁶ Костић се при превођењу обилато служио Вуковим Рјечником. (В. Л. Костић, *Око Ромеа и Јулије. Историја једног превода*, ЛМС, 1907, год. 83, св. 243, бр. 3, 11. и др.) и ишао је у крајност, узимајући искључиво лексички фонд потврђен у *Српском рјечнику* за непатворен народни језик. (М. Frajnd, 'Richard III' i 'Romeo i Julija' u prevodu Laze Kostića, Delo, 1967, XIII/5, 649, и др.).

³⁷ А. Креспи, *O prevodiocima uopće a o Šekspirovijem napose*, Srđ, 1906, V/5, 225.

³⁸ Исто, 222.

³⁹ Исто, 228.

⁴⁰ Исто, 223.

⁴¹ Исто, 224.

језичког израза⁴², залажући се за флексибилнији однос према различитим говорима стандардизованог дијалекта у културној клими у којој „[j]edni ne priznavaju nego one frase i riječi, koje se govore u pokrajini, gdje su se oni rodili”, а „ostale krste lokalizmom i ne primaју ih [...]”⁴³. У овом контексту, његов став да уско схваћен херцеговачки говор не може бити једини књижевни идиом⁴⁴, делује и као одговор на опаску да су његови сопствени преводи пуни локализама, али и као замерка на рачун доктринарне примене Вуковог речника у превођењу и вредновању превода.

Заједно са питањима јамба и прикладног језичког израза, остали начелни проблеми које Креспи разматра – попут тога да ли аутор има право да тексту додаје и одузима нешто⁴⁵ и да ли се адиције и скраћивања смеју вршити и из метричких разлога⁴⁶ – антиципирају упоришта са којих ће Богдан Поповић годину дана касније критиковати Костићев преводачки рад.

Појављивање првих трију делова критике Богдана Поповића⁴⁷ на рачун Костићевог нешто раније публикованог превода *Хамлета*⁴⁸ (1903), изазвало је најпре реакцију самога Лазе Костића. Оно је условило да Костић промени концепцију расправе *Око „Ромеа и Јулије”*: објављивање „естетичке анализе” одгодио је за трећи и четврти наставак (1908. и 1909), не би ли у првоме и другом делу показао да су његови преводи резултат промишљеног рада⁴⁹ и благовремено оповргао критике на рачун свога (не)познавања језика⁵⁰ и неразумевања дела⁵¹, које му је Поповић упутио, поред критике начела превођења „стих за стих” и јамског размера.⁵²

⁴² Исто, 225–226.

⁴³ Исто, 226.

⁴⁴ Исто, 223.

⁴⁵ Исто, 228.

⁴⁶ Исто, 229.

⁴⁷ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић*, Српски књижевни гласник, 1907, XVIII/1, 39–42; XVIII/1, 127–140; XVIII/3, 201–207.

⁴⁸ В. Шекспир, *Хамлет, краљевић дански, с енглеског превео Лаза Костић*, Мостар, 1903.

⁴⁹ Л. Костић, *Око „Ромеа и Јулије”*. *Историја једног превода*, ЛМС, 1907, год. 83, св. 243, бр. 3, 1–23.

⁵⁰ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (2.)*, СКГ, 1907, XVIII/1, 127–140.

⁵¹ Исти, *Шекспир и др Лаза Костић (3.)*, СКГ, 1907, XVIII/3, 201–207.

⁵² Богдан Поповић је прва три дела расправе *Шекспир и др Лаза Костић* објавио у „Српском књижевном гласнику” у јануару и фебруару. Први део свога есеја *Око „Ромеа и Јулије”* Костић је објавио у трећем броју „Летописа Матице српске” за текућу годину. Док је други део тога текста још увек био у припреми, у јуну се појавио и четврти део Поповићевог (*Шекспир и др Лаза Костић (4.)*, СКГ, 1907, XVIII/12, 924–935.), што је Костић забележио у додатку (*Око „Ромеа и Јулије”*. *Историја једног превода (II)*, ЛМС, 1907, год. 244, бр. 4, 108). Последњи део Поповићеве расправе такође је изашао исте године (Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (Крај.)*, СКГ, 1907, XIX/2, 121–145).

Иако је и пре Богдана Поповића било неповољних оцена Костићевих превода⁵³, ниједна није имала одјек какав је имао његов петоделни текст *Шекспир и др Лаза Костић*, а Поповић сам осврнуо се само на једну анонимну белешку о Костићевом *Хамлету* објављену у „Српском књижевном гласнику”⁵⁴. Сенка коју је Поповићева расправа трајно бацила на рецепцију Костића, условљена је, између осталог, и тиме што се тицала не толико самога *Хамлета*, колико оцне Костићевог преводачког и версификаторског умећа. Како се та оцена у много чему поклапала са замеркама које је на рачун његовог превођења годину дана раније на индиректан начин изнео Антун Креспи, може се начинити основана претпоставка да је Поповићу есеј *O prevodiocima uopće a Šekspirovijem napose* био не само познат, већ и да је за њега био у понечему подстицајан.⁵⁵

Замеркама на рачун јампског ритма значајну пажњу посветили су и Антун Креспи и Богдан Поповић, износећи свој суд оштрим речима. Креспи је држао да се јампским метром „prav[i] nasilје jeziku”, те да се „naši jambični pjesnici malo osvrtu” на то, због чега се језик „osveћује како може”, условљавајући да се „izleže nerazumlјiva grдоpština”⁵⁶. Томе је слична Поповићева опаска да се „[б]лагодарећи оваквим методама, Шекспиров текст претвара [...] у нешто ’досад неописано и неклассификовано’, у | свраће ноге, у руне, у шаманистичке абракадабре, у брбљања на немуштем језику”⁵⁷.

Премда Поповићева оцена предњачи у односу на Креспијеву по заједљивости, аргументи којима се она поткрепљује једнаки су. Тако су обојица аутора указала на исте прозодијске препреке јампском ритму у српском стиху, као и на сужен опсег решења које српски преводаци има на располагању при покушају да превазиђе те препреке. Као и Креспи, који наводи да је „janab vrlo zgodan за sve one jezike који имају: 1.) мноштво dvosлоžнијех riječi s акцентом на крајњем slogu; или: 2.) мноштво

⁵³ Л. Костић, *Око „Ромеа и Јулије”*. *Историја једног превода*, ЛМС, 1907, год. 83, св. 243, бр. 3,23.

⁵⁴ Аноним, *Хамлет*, СКГ, 1903, IX/8, 635. Непотписана белешка касније је на основу тона и стила приписана Јовану Скерлићу (в. С. Петровић, *Нав. рад*, 26).

⁵⁵ Богдан Поповић тврдио је да је текст написан још 1903. године (*Преводи у стиху. Шекспир и Др, Лаза Костић*, *Огледи из књижевности и уметности од Богдана Поповића*. Књига друга, Београд, 1927, 95), Светозар Петровић је своје уверење да Поповићев текст није у целини настао 1903. аргументовао сугеришући да „понављања, не само истих мисли него и читавих фраза и реченица” указују на то да се студија „и писала онако – у наставцима – како се и објављивала”, те да је „оно што у *Гласнику* читамо нова редакција једнога раније већ у цјелини написаног текста, настала првенствено интерполацијом обимних новонаписаних дијелова” (*Нав. рад*, 31). У том смислу, није искључено да поједине сегменте текста Поповић мењао или дописао након Креспијевог есеја из 1906.

⁵⁶ А. Креспи, *O prevodiocima uopće а o Šekspirovijem napose*, Srđ, 1906, V/5, 225.

⁵⁷ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (Крај.)*, СКГ, 1907, XIX/2, 138–139.

jednosložnijeh riječi [...]”⁵⁸, у које убраја и енглески, Поповић истиче да „[e]нглески језик има велики број речи с нагласком на последњем слогу, и огроман број речи *jednosložnih* [...]”⁵⁹. Обојица даље примећују да се наш језик од Шекспировог оригинала разликује по томе што „1.) има vrlo *malo jednosložnijeh riječi* [...], а 2.) *nema* ни једне *dvosložne* ни 3.) *mnogosložne* riječi *s akcentom na krajnjem slogu*”⁶⁰ тј. да су „наше [...] речи често неутешно дугачке, а број *jednosložnih* [...] врло [...] *malen*”⁶¹ и да „[...] никад *nemaju* нагласак на последњем слогу”⁶². На основу ове чињенице, Креспи је закључио да је „[n]ашинас, који хоће да у jambima рјева, скоро [...] увијек присиљен да роčne стих *kakvom jednosložnom česticom* или *usklikom* [...]”⁶³, а Поповић, слично томе, да су „[з]а јамбски стих [...] корисне, за почетак и крај његов, *jednosložne речи*”⁶⁴.

Као класично образованом интелектуалцу и познаваоцу реторике, Богдану Поповићу није био потребан подстицај са стране како би идентификовао лингвистичке узроке неприродног доживљаја који је одавао јампски ритам Костићевих превода. Међутим, сличности у образлагању негативне критике јамба неопходно је имати у виду у контексту других подударња између Поповићевих и Креспијевих исказа. Један од еклатантнијих примера таквих подударња јесте и метафора вајарства којом су указали на Шекспирово истанчано усаглашавање говора јунака са њиховом етопојејом:

Šekspir je nedostižan u opisivanju dramskih lica. *Jezik* – biva: besjeda, riječ, frasa – *to je dlijeto, kojijem on karaktere kreše*. I Julija i Rihard III. govore ingleski; ali je besjeda razna i razne su riječi i frase. U Julije jezik je nalik njenoj djevojačkoj ručici, koja ti lice gladi; u Riharda je muževan, čas strahotan, čas pak oštar, čas opet laskav [...].⁶⁵

[И]ма један [...] ред вајара који [...] нису задовољни да у своје радове унесу живот; они у својим радовима тај живот врате до краја, у свој његовој разноликости, до његових најситнијих манифестација. [...] | *Какво је моделисање ових вајара, таква је драмска дикција у Шекспира*. Само што су елементи *драмске дикције, људског говора*, још несравњено разноврснији но састојци људскога тела. [...] Шекспирова дикција не само да обухвата све те појединости потпуније и тачније но ма која друга, но

⁵⁸ А. Креспи, *Исто*, 224.

⁵⁹ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (3.)*, СКГ, 1907, XVIII/3, 205.

⁶⁰ А. Креспи, *Исто*, 224.

⁶¹ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (3.)*, СКГ, 1907, XVIII/3, 204.

⁶² *Исто*, 205.

⁶³ А. Креспи, *Исто*, 224.

⁶⁴ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (Крај.)*, СКГ, 1907, XIX/2, 132.

⁶⁵ А. Креспи, *Исто*, 227.

их она обухвата потпуно, и прилагођује се животу [...] као вајарство мало пре поменутих вајара [...] | Ова је прикладност дикције, у овом степену, чисто његова особина, и 'цела његова'.⁶⁶

Бардове ванредне карактеризације јунака говором дотакли су се и Креспи и Поповић како би нагласили да преводац мора тежити да пренесе сваки детаљ оригинала са што мање измена како би очувао његове вредности. Креспи је налазио да се преводац „[n]e smije [...] služiti којом buzdohastom riječi [...] n. p. u Julijinom ljubavnom očitovanju, ako i Šekspir nema te riječi” јер би то био „jestetički *crimen* [...] prema piscu”⁶⁷. Поповић је, у складу са запажањем да је „прикладност дикције, у овом степену, чисто његова [Шекспирова] особина”⁶⁸ тврдио да је „јасно [...] да су код Шекспира скраћивања текста још мање допуштена но код других песника” јер се „[њ]има [...] губи и изопачава правце његово сликање људи и живота”⁶⁹, а Костићу је посебно замерао што је, у тежњи да пише чистим вуковским језиком, говор јунака племените крви спуштао из сфере високомиметског и тако мењао њихов тон у односу на оригинал⁷⁰.

Међутим, иако су се Креспи и Поповић слагали да се бит говора Шекспирових јунака мора очувати, те се може тврдити да је Креспи антиципирао један аспект Поповићеве критике, не сме се изгубити из вида да је Поповић у овом уверењу био мање флексибилан од Креспија. Разилажење њихових ставова о превођењу долази до изражаја највше по питању преводачких поступака додавања и одузимања. Тако је Креспи сматрао да се пракса нужно одаљује од теоријског постулата да у преводу треба минимално одступати од облика и смисла оригинала.⁷¹ Ипак, релативизујући опсег важења теоријских начела, Креспи је допуштао повремене адиције:

[...] Dopusšteno je prevodiocu još u ovijem slučajevima da nadometne koju riječ:

1.) Ako frasa ne ispunja stih [...].

2.) Dopusšteno je jošter umetnuti riječ, ako njom naša frasa dobiva više snage ili ljepote. [...]⁷²

Насупрот томе, Богдан Поповић одбацивао је свако одступање од основнога смисла. Као противник јампског метра, посебно је критиковао

⁶⁶ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (4.)*, СКГ, 1907, XVIII/12, 925–927.

⁶⁷ А. Креспи, *Исто*, 227.

⁶⁸ Б. Поповић, *Исто*, 927.

⁶⁹ *Исто*, 935.

⁷⁰ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (Крај.)*, СКГ, 1907, XIX/2, 140–142.

⁷¹ „[...] Je li slobodno prevodiocu izostavljati ili umetati što god? To je škakljivo pitanje. Sudimo li teorijom, odgovor je bistar i lak. No jedno je teorija, drugo je praksa.” (А. Креспи, *Исто*, 229).

⁷² *Исто*.

проширивања мотивисана метричком правилношћу, које је Креспи сматрао допуштенима. Тако је Поповић критиковао Костића јер је:

Да би истерао стих и број слогова [...] из реченица избацивао, или им је додавао, све што му је и како му је кад било згодније, без разлике [...] кад год му је тако лакше било саставити стих, без обзира на то имају ли смисла [...].⁷³

На основу наведенога евидентно је да Богдан Поповић одбацивао не само додавање него и одузимање. Његов претходник био је пак унеколико благонаклон и према изостављању: иако је и Креспи проценио да је оно „još škakljivije nego li umetanje” и „da je naj bolje držati se ovog načela: ne izostavljaj nigdje ništa, nemoj da ti baš pripre”, сматрао је да [i]zostavljati pleonazam – jezični, ne koji drugi – [...] nije nikakav grijeh”⁷⁴. С друге стране, Поповићев став да је изостављање недопустиво још је јасније него у претходним редовима уобличен управо поводом превођења плеоназама (одн. понављања и таутологија): сматрајући да код Шекспира „најобичније, најпростије фигуре – таутологије, синонимије – нису само фигуре, обична реторска појачања, но одмах и суптилно изабрано средство да се покаже душевно стање овог или оног лица у даном тренутку”⁷⁵ био је посебно критички настројен према њиховом редуковању. Стога се неповољно изјаснио о томе што је Костић „усклике, титулисања, речи од милоште [...] брисао и додавао по вољи”⁷⁶, поентирајући вредносну оцену овог поступка опаском да је „таутологије које су показивале Хамлетову расејаност [...] уништио или изменио”⁷⁷.

Претходни примери сведоче о разлици у Креспијевим и Костићевим ставовима. Стога оне на први поглед не поткрепљују тезу да је Креспијев текст – писан о начелним проблемима превођења и прожет жаокама усмереним ка Костићу – подстицајно деловао на Поповићеву критику превода *Хамлета*, у којој су ауторови ставови о теоријским проблемима превођења дати у наговештајима. Међутим, чињеница да је Богдан Поповић прокоментарисао управо оне Костићеве поступке о чијој се начелној вредности изјаснио Креспи, указује на могућност да су, иако другачији, Креспијеви ставови били подстицај да Поповић обзнани сопствена размишљања о истим проблемима.

⁷³ Б. Поповић, *Исто*, 132–133.

⁷⁴ А. Креспи, *Исто*, 229.

⁷⁵ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (4.)*, СКГ, 1907, XVIII/12, 931.

⁷⁶ Б. Поповић, *Шекспир и др Лаза Костић (Крај.)*, СКГ, 1907, XIX/2, 132.

⁷⁷ *Исто*.

У том се светлу може сагледати и околност да се ни Креспи ни Поповић нису задржали само на аргументованом одбацавању јамба, већ су се обојица изјаснили и по питању тога коју форму сматрају начелно најподеснијим метричким обликом за превођење и драмско стваралаштво на нашем језику. Иако је Креспи пледирао за трохејски десетерац, а Поповић за дванаестерац, Поповићев став се може посматрати не само као мотивисан његовом франкофилијом и склоношћу да усмеравајуће делује на књижевну продукцију, већ и као подстакнут управо околношћу да је његов претходник заједно са критиком јамба, понудио и пожељније решење. И премда се не може рећи да је структура Поповићеве петоделне расправе одражавала Креспијеву, одн. да је тежио да таксативно прође кроз сва питања која су отворена у есеју *O prevodiocima uopće a Šekspirovijem napose*, у оваквој констелацији ствари делује извесно да је постојање појединих елемената у Креспијевом тексту – као што је управо нуђење заменског решења за „одбачени” јамб – Поповића понукало да исте елементе унесе у сопствени рад. На тај начин, он је са Антуном Креспијем ступио у имплицитни дијалог о Костићу и Шекспиру. Тако је дубровачки преводац Шекспира и сарадник „Срђа” посредно присутан у далекосежној полемици која је обележила један дуготрајан период у рецепцији превода Лазе Костића.

Осим што је одломке из Шекспира опремио коментарима усклађеним са тада најсавременијом научном праксом, Креспи је преводачком делатношћу допринео културној динамици. Иако је стварао у клими доминације преводачке технике коју је неговао Лаза Костић, задатку облачења Шекспира у рухо нашег језика он је пришао на другачији начин: одустао је од тада владајућег јампског ритма и стилизовања превода строго уз помоћ лексике потврђене у Вуковом *Рјечнику*. Већ је само одступање од костићевских принципа превођења у датом контексту имало полемички карактер, а Креспијева одмерена реплика на приказ у „Пријегледу”, дата у есеју *O prevodiocima uopće a o Šekspirovijem napose* показује да је имао потребу и да се нешто директније укључи у дијалог о превођењу Шекспира. Преписка са Светиславом Стефановићем показатељ је да је намеру да полемише са Креспијем до извесне мере гајио и сам Лаза Костић.

Антиципирајући ставове Богдана Поповића о јампском десетерцу, важности говора Шекспирових јунака и мењању оригинала при превођењу, Антон Креспи постао је незаобилазан чинилац у разматрању генезе Поповићевих судова. Он стога завређује да буде поменут при сагледавању њиховог одјека у култури, без обзира на то може ли се поводом односа двојице аутора говорити о подстицају или само о наговештају истих идеја. У том смислу, преводи Шекспира из пера Антуна Креспија и оглед о превођењу објављен у „Срђу” илуструју да је делатност дубровачких Срба

католика окупљених око овога листа важан делић у мозаику српске културе XX века.

Јана С. Петровић*

Универзитет у Београду – Филолошки факултет
Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима
Студентски трг 3
11000 Београд

Кључне речи: Антун Креспи, Лаза Костић, Богдан Поповић, Виљем Шекспир, преводи

Jana S. Petrović

FORGOTTEN LINK IN KOSTIĆ'S TRANSLATIONS POLEMIC:
ANTUN CRESPI – DUBROVNIK TRANSLATOR OF SHAKESPEARE
AND LAZA KOSTIĆ'S CRITIC

The paper examines translations of Shakespeare's works that Antun Crespi published in the *Srđ* journal and their reception by contemporaries. As Laza Kostić was familiar with Crespi's work, and Crespi believed Kostić to be an author of one review of his translations, the paper points to discrepancies in their views of the translation process. The paper also presents similarities between Bogdan Popović's 1907 criticism of Kostić's translations with the review Crespi published in 1906. Antun Crespi's contribution to this field is presented in broader context so as to highlight the significance of the *Srđ* journal for Serbian culture.

---

* jpetrovicjana@gmail.com